

Ghilsan Lafont
EUHARISTIJA. HRANA I RIJEČ

DRUGO POGLAVLJE

GOVORITI

Ako blagovanje slavi istinsku epifaniju života, to isto vrijedi i za riječ, osobito kada biva upućena i razmijenjena u trenutcima radosti koji se objedinjuju u blagdan. Tada se ruke pružaju prema drugome, a čaša vina podiže, oči se zrcale a usta zборе riječ radosti i sjećanja. U ime svih, jedan od sudionika iskazuje čast junaku blagdana, podsjeća na prošlost te izriče dobre želje za budućnost. Taj je govor ujedno zaziv: snagom i nježnošću biva prizvan lik junaka blagdana. On je također prizivanje prošlosti, jer blagdansko sjećanje na živu prošlost daje razloga zahvaljivanju. Ta se prošlost pripovijeda. Točnije, pripovijeda se ono što je privuklo pozornost i uzvratno pobudilo zahvalu. Nije li taj govor, budući da je evokacija i invokacija, tek površni obred ili pak nosi sa sobom život ili možda samu vječnost?

Pokušajmo razmotriti neke vidove blagdanskog govora. Govor je povrh svega glas, pjesma, glazba. No, to je glas za nekoga, jer mu se obraća i izgovara njegovo ime. Ponekad se govori umjesto drugih. I tada govornik pripovijeda, pripovijeda u zajedništvu s drugima i pripovijedajući priziva, podsjeća, ali i anticipira. Čini se kao da će taj govor nadići granice vremena i prostora, koje su inače njegovi uvjeti, kao da će dosegnuti praiskone, te proreći konac. Hoće li završiti u praznini ili će pak pronaći svoj vrhunac u zazivu Božjega spasenja, u dovršenju prema kojem žudi i koji konačno pruža smisao i najmanjoj riječi?

Glas

Poetika izražavanja

Ne postoji zaziv niti govor a da ga netko ne kazuje ovdje i sada. Jednom izrečen, govor može dobiti „medijski publicitet“. Može se dogoditi da taj govor bude prethodno objavljen u tisku ili pak da govornik pripremi govor s ponekom zapisanom bilješkom. Ma koliko god bilo važno ono što je zapisano, govor ostaje riječ i zaziv i ne postoji u drugom obliku doli u usmenom izričaju.¹ Glas podrazumijeva konkretnu osobu. Pisani tekst propovijedi, izvadak iz televizijske emisije često su razočaravajući, jer im nedostaje glas i originalnost. O Kristu se govorilo: „Nitko nije govorio kao ovaj čovjek“. Bez sumnje, istinit je sadržaj njegove poruke, ali i privlačnost njegove riječi. Kao ton, vokalni pokret, dikcija, zvukovni sistem se događa poput znaka dotične osobe. „Čujem glas moga ljubljenoga.“ Svatko od nas ima vlastiti glasovni ritam, vlastiti način govorenja unutar već razrađenoga jezičnoga sustava. Svatko od nas bira i na nesvjesni način tvori jezične konstrukcije, slike, riječi, kratkoću i dužinu rečenica, kompoziciju i fantaziju izričaja, pa i sam naglasak. Cjelina tih elemenata sazda je „poetiku izražavanja“, jamačno je nesvediva na sadržaj pojedinih značenja kao i na sveopći genij jezika.

Ne postoji govor bez osobne poetike izražavanja koja istovremeno očituje čovjeka kao i ono što on govori te precizira sadržaj njegova izričaja. Zasiurno bi danas bilo moguće otkriti brojne univerzalne strukture unutar te poetike. Kao što grafiologija omogućava otkriti ponešto o osobi preko rukopisa, tako „audio-psiho-fonologija“ to može učiniti na području riječi.² No, do te analize, o kojoj bi još trebalo vidjeti može li iscrpno ispitati

¹ Želio bih dodatno naglasiti ovu tvrdnju. Ona se oslanja na primat riječi (izričaja) pred govorom u onom smislu po kojem ga je raščlanio De Saussure (*Cours de linguistique générale*, Paris, 1976., 37; tal. pr. *Corso di linguistica generale*, Roma-Bari, Laterza, 1993.). U posljednjih trideset godina značajno je poraslo istraživanje govora, njegovih veličina i granica. Međutim, nije se uvijek obaziralo na ono što skolaističkim terminima možemo nazvati primatom egzistencije nad biti. Taj je primat dvostruk: u smislu da nema govora ako nije individualiziran i da se paradoksalno ta individualnost ne ostvaruje bez konkretnog čina ophođenja s drugima. Ako usporedimo strukture govora na bilo koji način pretpostavljaju tu egzistenciju pružajući joj izražajno tijelo. Stoga vjerujem da Ivanovo „u početku bijaše Riječ“ izriče princip filozofije. Razmišljanja koja slijede oslanjaju se pretežno na prva djela Jacquesa Derride *Glas i fenomen* i *O gramatologiji* u smislu da kušaju odgovoriti na pitanja koja sam sebi po prvi puta postavio prije više godina.

² E. Lévinas, *Totalità e infinito*, Milano, Jaca Book, 1980., 187.

sve razine jezika, ne bi moglo doći a da ne postoji izgovorena riječ. Govor može biti analiziran samo zato jer je prethodno izrečen, jer je proizašao iz izričaja i koja znanost može otkriti njegov iskon? Dobro znademo koliko umješnosti, strpljenja, koliko je vremena potrebno uložiti u rad s autističnim djetetom! Sve nam to ukazuje na činjenicu nesvedivosti riječi na bilo koju razinu, kao i na međuovisnost svih sadržaja i svih logika o riječi.

Govoriti znači, dakle, tvoriti glazbenu rečenicu, koja napušta bilo osjetno (vid, doticaj) bilo osobno iskustvo (odnosno reakciju na ono što biva zapaženo). Ako bismo to željeli izraziti putem parabole o raj u zemaljskom, mogli bismo ovako reći: U početku Bog dovede životinje čovjeku da im nadjene ime. Što je učinio Adam? Svaki put je zapjevao pred Bogom melodiju kazujući imena životinja. Ta pjesma bila je ujedno zaziv Božje moći koja je stvarala životinje, evokacija stvorenoga te izraz divljenja, čuđenja ili strepnje... Kasnije, kada muškarac i žena šetahu vrtom naglasak bijaše drugačiji. Različit bijaše i kada se žena obraćala muškarcu i kada su se jedno drugom obraćali pred Bogom. No, jednog dana melodije postadoše samo 'korisne', poput neophodne pratnje novonastalom tehničkom umijeću ili pak postadoše narativne ispujavajući prazninu unutar vremena i prostora.

Vjerojatno je tako iz pjesme rođena riječ i iz poezije proza, univerzali znanja, povijest i znanost. Univerzal je u biti ono što je zajedničko dvjema interpretacijama iste melodije. U mjeri u kojoj se glazba riječi čuje i može ponoviti u drugim tonalitetima i kontekstima, pred drugim osobama i situacijama, ona biva dijelom odvojena od onog prvotnog, osobnog okvira. Tako nastaje univerzal, koji se potom širi i djeluje na različite načine bilo na razini smisla bilo na razini zvuka. No, ako bismo ga odvojili od glasa koji ga u svakom času izražava i ozbiljuje, ne bi li to bilo usmrćivanje njegova smisla?

Kod analitičkih jezika kao što su latinski ili grčki, deklinacije svjedoče na svoj način o žudnji jezika da u svakom trenutku uščuva svoju jedinstvenost i originalnost. Riječi kane biti u odnosu s osobama koje ih izriču (nominativ), u odnosu prema stvarima koje označavaju (akuzativ), te konačno postaju zaziv drugoga (vokativ). Govor ne ispunjava samo zadatak da bude izraz istih i opće priznatih činjenica, nego je on povrh svega snaga zaziva otajstva života, njegova razvoja i zajedništva. Tako govor predstavlja mnogostruk fenomen, iako se njegova slojevitost vazda očituje putem uvijek iste igre osjetne aktivnosti utkane u

čovjekovo vrijeme i prostor. Proza kani postati poezija, a poezija glazba. Znanstveni govor nalazi se unutar evokativnoga govora zaziva. Evokativni i invokativni simbol ima prednost pred znanstvenim simbolom. Potonji nije uopće moguć bez preobrazbe onoga simbola koji ga obuhvaća. I kada je riječ o pripovijesti i povijesti, ono što se daje znanstveno opisati ugrađuje se u okvir onoga što se ne da protumačiti. I najtankoćutnije istraživanje ostaje poput uvoda ili osvrta. Ono je poput pjesme upućene nekome, poput govora, poput riječi izrečene u ime sviju. To je zajedništvo rođeno u zazivu, u glazbi... Gdje se ono kazuje više i bolje, gdje se doseže na istinski način smrt i uskrsnuće Gospodnje ako ne u hvalbenom činu euharistijske molitve ispjevane Bogu Ocu?

Apelirajući značaj jezika

Nije li možda vlastitost jezika njegov apelirajući značaj, koji se očituje u glazbi i u pjesmi riječi? Kada riječi zapjevaju, one to čine za nekoga, za njega: „Zapjevat ću svojemu dragome, pjesmu svog ljubljenog njegovu vinogradu“ (Iz 5,1). Ono što glas izražava ponajviše u melodijskom obliku je dragi kojemu se obraća. Vlastito ime je pjesma kojom se slični prepoznaje u sličnome, u njegovom identitetu i u njegovoj različitosti. Dade li se to analizirati? Najjednostavnije ime bez sumnje je najznačajnije „Moj dragi Petre...“, „dragi moj prijatelju“, „dragi gospodine direktore“... Vazda „moj“, kao da ne postoji mogućnost govoriti nekome a da ga se ne prisvoji, da se ne preobrazi u njega. Uputiti riječ kreativan je čin jedinstva i uzajamnosti. Kada toga ne bi bilo, više se ne bi moglo govoriti. Vazda „dragi“. Počeci su vazda osjećajni. Bi li se mogao obratiti nekome a da on nema neku vrijednost u mojim očima? Ponekad ćutimo šutnju kao indiferentnost ili omalovažavanje, a ponekad osjećamo da nam sve riječi bivaju upućene kao izraz poštovanja. „Jer dragocjen si u mojim očima, vrijedan si, i ja te ljubim“ kaže Bog (Iz 43,4). Religija upućene Riječi može biti samo religija ponuđene ljubavi.

Zatim slijede i različitosti: Petar, direktorov prijatelj³ - vlastito ime, naziv odnosa i naziv funkcije. Uvijek se radi o istom čovjeku, ali sve manje o njegovoj biti. Kad hvalimo direktora,

³ Drevne kulture sačuvale su u svojem jeziku smisao različitosti. Usp. P. Jazek-Hélias, *Le Cheval d'orgueil*, Paris, 1975., 429-433. U istom poglavlju u kojem je riječ o jeziku govori se i o hrani kao i o načinu blagovanja.

to činimo jer je njegovo upravljanje bilo učinkovito, ponašanje pravično, a njegovi odnosi ispravni, štoviše, katkad srdačni. Iza te funkcije stoji čovjek – Petar. Za krutim i nestručnim Pavlom nitko ne bi žalio kad bi napustio svoje radno mjesto. No, bliskost se uvećava kad se Petar izjednačava s nekim prijateljem: dragi prijatelju, dragi kolega, dragi rođače... Svojevrsna suzdržanost se ipak pojavljuje kad ga netko oslovi vlastitim imenom. To se međutim ne čini naprasno. Kad se nepoznate osobe već prvog dana oslovljavaju vlastitim imenima, kako će se stvarno upoznati u budućnosti? Mogu upasti u iluziju da se poznaju jer se imenom oslovljavaju i jer preskaču dugi put preko kojega se ozbiljuje istinski susret. „Petar“ nije funkcija, niti mreža odnosa. Petar je čovjek u apsolutnom smislu. „Vlastito ime“ kazuje ono što je neizrecivo, ono što se ne da iskoristiti bez stvarne bliskosti s osobom kojoj je upravljeno. Kao da ne postoji tako intimni način da se približi osobi a da se ne izrazi ono što ona u svojoj biti jest: jedinstvena, neponovljiva.

Je li potrebno ići dalje? Samo u trenutku kada se čovjek obraća drugome on ima vlastito ime. Poput verbalnog ili pisanog znaka vlastito ime ima zajedničko značenje (svi ljudi koji se zovu, koji su se zvali ili će se zvati Petar). Potreban je čitav sustav preciziranja i provjera da bi taj znak zadobio individualno značenje: „Petar, sin Šimunov“. No, stvarna osoba pojavljuje se bez grješke u trenutku kada biva oslovljena, kada joj se obrati govoreći – Petre. Tako prihvaćamo vlastito ime ovdje i sada, jer nas preko njega netko doziva. Naše vlastito ime obznanjuje onkraj znaka ono što nas obilježava. Zvati nekoga vlastitim imenom znači omogućiti mu biti. Svaki put kad nam biva upućena riječ, bivamo nanovo stvoreni. Sve ono što slijedi može biti zasigurno važno, ali svakako manje važno od poziva vlastitim imenom. Onaj kojega nitko ne zove, na neki način ne postoji.

Metafore

Lévinas je razjasnio tvorbu govora s lijepim metaforama. Riječ je poput lica.⁴ Lice nije nešto čime se može 'ovladati'. Ono nije vidljivi lik kojega oko može obuhvatiti. Lice je ikona koja ponazočuje, objavljuje i obznanjuje u slobodi koja prethodi odgovornosti. Ne upire se pogled u drugoga na bilo koji način. Dobro znademo kako je osjetljivo gledati i biti viđen. Lice je sama

⁴ *Totalità e infinito*, 206-207.

zbiljnost osobe koja se izlaže i predlaže, a da na kani ovladati ili uskratiti svoje očitovanje. Lice je poput riječi koja ne biva prihvaćena ako nije saslušana iako se u slušanju ne iscrpljuje.

Druga je metafora 'visina'.⁵ Svaka objava dolazi 'odozgo'. Objava se nikada ne događa na istoj razini, jer bi se u suprotnom mogla svesti na već spoznato. Ona dolazi odozgo čuvajući obilježje različitosti i drugosti koja određuje njezinu fascinaciju i otajstvenost. Ako me ne bi epifanija lica i zvuk riječi nagnali da otvorim oči i priklonim uho, nikada ne bih vidio ni osjetio ništa drugo doli razočaravajući odjek samoga sebe.

Svaka je riječ potom nauk⁶, ne u smislu nekog doktrinalno formuliranoga dogmatskog nauka. Iako pretpostavljam što će mi drugi reći, to nikada nisam čuo i ne znam kako će ono što vjerujem da znam odjeknuti u meni. „Ako tko misli da zna, još ne zna kako treba znati“ (1Kor 8,2), pa stoga treba postati učenik. Svojstven način na koji nam istina biva predočena sastavni je dio same istine. Ne zato jer predstavlja neku dodatnu istinu ili pojam kojega valja nadodati, nego jer je živo ozračje u kojega se upisuje svaki istinski govor. Istina ne postoji ako ju se ne prihvati. Kad vjerujemo da je posjedujemo, ona nam izmiče.

Tko govori?

Sve o čemu je bilo govora pretpostavlja da je riječ ujedno svijest i život. S razlogom bi se moglo prigovoriti da je u stvarnosti rijetko tako. Riječ se ne pojavljuje uvijek niti često 'u prvom licu'. Kaže 'se' 'ono' što se ima reći, polemički ili s nedužnom zadržkom da bi se opravdalo. Istinsko, osobno i slobodno 'ja' ne pojavljuje se u takvoj riječi. Posljedica toga jest da se ne govori nikome, niti osobi koja pred nama stoji. Ona se ne uvažava ili pak ostaje u sjeni. Ako se s jedne ili druge strane riječ zaustavi na onom neosobnom „se“, sam sadržaj riskira postati neistinit. Kad rečenice postaju apologetske, a pripovijedanje nemušto, razumijevanje se umrtvljuje.

Narušeni govor

Istina je da živimo pod režimom narušene riječi. To je već duže vrijeme poznato. Platonova djela napisana su u znaku otpora protiv sofističkih falsifikacija. Svako se doba spotiče o

⁵ Isto, 225-226.

⁶ Isto, 208-209, 218.

pitanje istine. Nakon Freuda znademo da naš govor počiva na nesigurnim osnovama skrivenog govora u potrazi za svojim pravim sugovornikom. Vjerujem da žudimo za istinskim jezikom u kojemu se ljudi mogu pronaći i preko kojega je moguć govor i slušanje, u kojemu simboli i pojmovi nisu odvojeni od prave stvarnosti. Zar psihoanaliza u konačnici ne želi preusmjeriti govor na drugoga, bio on osoba ili stvar, te osloboditi utamničenu riječ koja više ne može prozboriti? Borimo se kako bi naša riječ znala ovladati sklonosti da upadne u muški, ženski ili srednji rod, u neosobni neutralni govor koji dolazi niotkuda i nikome ne ide. Ta borba svjedoči o vrijednosti uzajamnosti riječi. Nije li možda i ona poput predosjećaja onoga što bi jednog dana mogla biti istinska riječ?

Zapleteni govor

Istina je da govor neophodno razvija složenu logiku nekog teorijskog sadržaja kojega nije lako izložiti a da se govornik ne zabrine previše zbog slušateljstva i da se slušateljstvo ne potrudi shvatiti misli a da se ne obazire previše na govornika. No, to je više pokazatelj ljudske slabosti negoli očitovanje biti jezika. Određena istraživanja su toliko složena da nije moguće istovremeno razviti pozornost u odnosu prema predmetu o kojemu je riječ i u odnosu na osobe kojima se izlaže. Ta krhkost naše pozornosti trebala bi biti prolazna i trebala bi trajati koliko je potrebno da bi se ovladalo vlastitim mislima. Potrebno je zatim vratiti se na osobe koje slušaju kako bi se provjerilo jesu li usvojile izloženo. Zatim slijede tumačenja i primjeri koji ne bi imali smisla ako govor od početka do kraja ne bi bio samo tumačenje.

Nemogući govor

Istina je također da je katkad hermetizam govora samo oprečnost nadljudskim naporima da bi se riječima izrazilo 'ono' što uzmiče svakoj inteligenciji i nalazi se onkraj najinstančanijih znakova. Bez sumnje čovjekov govor nije ništa drugo doli ograničeni splet odnosa za kojega se ne zna odakle proizlazi i kamo ide. Da bi sugerirao tu onostranost iskona i konca, tog beskonačnoga koje paradoksalno omogućuje samo konačnom da se izrazi, govor čini najbolje što može. „Na Karmelskoj gori nema puta“. Kušamo začu u srž metafore gdje se ujedinijuju riječi koje bi se trebale suprotstavljati, trudimo se doseći onu točku gdje

ćutimo da (bez)smisao postaje smisao. Tako čineći otkrivamo da nešto, možda netko govori iz jednog mjesta duboko u nama i tajanstveno upravlja našim jezikoslovnim igrama prema onim granicama kamo ih mi sami ne možemo odvesti. Priznati da 'govor govori' postaje poput ispovijesti poniznosti. Naš nas govor iznenađuje, a mi ne znamo iz kojeg nas povjetarca doseže Riječ koju osjećamo. Ako slušatelj tog govora ne bi svojim ušima ništa od toga čuo, ne bi li mu zapravo uzmanjkao osnovni odjek? U početku i zauvijek ostaje poetska riječ.

Analoški govor

168

Istina je da se potonji govor pokazuje nemogućim i da mu se možemo približiti jedino putem poezije. No, čovjek je katkad prinukan govoriti tako ili pak pripustiti da se riječ kroz njega izrazi. On je također onaj koji govori i na skromnijim razinama. Koristi druge književne vrste čije je odredište i sadržaj razumljiv i pristupačan. Znam da se ovdje radi o upitnoj mogućnosti koja dijeli filozofe jezika, ali uvjeren sam da ne može postojati potpuna solucija kontinuiteta između različitih razina jezika. Nesumnjivo, mnogo je teže uočiti njihove ključne točke i analogije među razinama negoli privilegirati mistični, nepristupačni jezik, zaobilazeći istom bez razloga svakodnevni jezik kojim se služimo.

U evanđeljima postoje različiti slojevi smisla riječi, ali je uvijek čovjek onaj koji ih progovara i njegov ih govor ne odbacuje. Možda je tomu razlog što je Krist znao iz koje dubine se u njemu uzdižu riječi i molitve i kome su upućene. Nama preostaje više ili manje ovo: ako se naš govor upućuje onkraj svojih granica i teži nadvisiti samoga sebe koristeći do krajnje granice vlastita skrivena bogatstva, trebamo se upitati kome se može obratiti taj govor i ako nam dolazi s one strane, kome on može biti upućen. Nisu li krajnji predjeli mističnog govora upućivanje na Boga kojega jezik prizivlje i kojemu se obraća, nije li on posljednji obzor svake riječi?

Na koncu svih ovih pitanja moglo bi se reći da, govoreći na najbolji mogući način, ostajemo u iščekivanju „istinskoga govora“, istinski otjelovljenoga u živom zazivu koji proizlazi iz subjekta, koji proistječe iz njegove dubine, razlaže se u pravilnim argumentacijama, kazuje pripovijesti ispunjene istinskim smislom, izriče oslobađajuće sudove. Može li evanđelje i euharistijska Riječ ovdje i sada biti protumačena kao ispunjenje tog iščekivanja?

Predstavništvo

Ono što smo dosada rekli ne olakšava analizu drugog vida govora s kojim se sada trebamo suočiti. Izvornost onoga koji govori kao i onih u ime kojih govori čini se oprečna svakoj vrsti prezentacije ili predstavnštva. Kad netko sluša i začuje u tom govoru vlastito ime mogu li te riječi zamijeniti sve druge? Hoće li glas prvorođenca nadvisiti sve druge? Glas Ezava ili glas Jakova?

Prezentirati zasigurno ne znači zamijeniti. Ništa se ne može staviti na mjesto osobne riječi i niti jedna osobna riječ ne može zamijeniti druge. Na određeni način, čovjek koji govori posjeduje sebe samoga. To se s druge strane potvrđuje činjenicom da mu se osobno zahvaljuje za njegov govor. Pohvaljuju se odabrane riječi, način na koji se je izrazio, srdačnost koju je utkao u svoj govor. Ne miješa se s onima u ime kojih je govorio, nego se izriče radost zbog njegova govora. Tako sve ono što je vlastito osobi može sudjelovati na vrijednosti prezentacije te joj nipošto ne ometa.

Prvijenac

Ako promotrimo slučajeve u kojima osoba govori u ime drugih, razumjet ćemo bolje bit predstavnštva. Povrh svega postoji jedna vrsta spontanog prvenstva. Kronološki govoreći, prvi ima 'prirodnu' prednost govoriti u ime onih koji su došli nakon njega. Upravo je on prvijenac. On govori u ime braće i sestara jer je prvorođenac svojih roditelja koji su po prvi puta osjetili radost rađanja. Nakon njega, to se isto ponovilo, ali onaj prvotni događaj, kao i svi drugi počeci zadržao je svoju važnost, možda neobičnu vrijednost u odnosu prema drugim događajima koji su uslijedili. Najstariji učenik govori u ime drugih jer je njegov profesor za njega bio prvi učitelj. Tu predstavnštvo proizlazi iz svojevrstne superiornosti početnog događaja naspram njegova ponavljanja, iako su i ponavljanja obilježena izvornošću.

Povjerenik

S druge pak strane onaj koji govori u drugim prigodama, ako ne i u tom trenutku, također je i onaj koji sluša. Prihvaća zadatak da objavi, podlaže se očitovanju i visini te objave i biva poučen u njezinoj nauci. Ostajući ono što jest, obogaćuje se dođirom s njom i s drugima. Kada se uspostavi zajedništvo riječi u znaku uzajamnosti koja ne uklanja osobe nego naprotiv tvori

među njima sklad, jedan od članova može govoriti u njihovo ime a da ih ne zamjeni, jer može očitovati onaj isti sklad koji ih objedinjuje. To je temelj predstavnštva: ono podrazumijeva da su te osobe prihvatile na ovaj ili na onaj način da jedan od njih biva saslušan u ime sviju, jer se svi pronalaze u njegovim riječima.

Najbolji

Konačno, dalo bi se zamisliti da u zajednici postoji tako cjelovit, tako jedinstven čovjek, koji je u stanju sabrati, a ne uklanjati druge osobe. U očitovanju tog Lica i Riječi svako lice i svaka riječ biva očitovana, svatko može cjelovito objaviti i potvrditi svoje biće svjestan da je preplavljen onom vrijednošću koju sam od sebe nema – predstavnštvo sa strane onoga koji je najbolji. Takva osoba postoji u svim ljudskim zajednicama, iako svi nisu toliko velikodušni da ga priznaju i da mu dadnu riječ. Ne odvodi li nas ta pojava na tragove najboljega, ne u smislu neke posebne grupe, nego čitavog čovječanstva rasprostranjenog u vremenu i prostoru? Kad bi postojao čovjek koji može govoriti u ime svih ljudi, jednostavno stoga jer su ljudi, tko bi taj čovjek bio? Tu se otvara put prema spoznaji Isusa Krista, Čovjeka koji govori Bogu u ime svih ljudi.

Ako fenomen izgovorene riječi očituje jedinstvenost osobe koja govori, ona nam kazuje na još dubljoj razini riječi da predstavnštvo upućuje na jedincatost osobe, nipošto na njezinu isključivost, jer ta osoba nije sama na svijetu. Ne mogu se zamijeniti osobe, ali se one mogu zastupati i predstavljati. Bez te mogućnosti svatko od nas bi postao zatvorena jedinka. Čovjek je istovremeno sam za sebe, ali i za druge. Njegove riječi ostaju njegove, ali one mogu biti izrečene u ime drugih te mogu biti saslušane. Preko tih riječi svi mogu postati jedno, a da se ne odreknu samih sebe.

Evokacija pripovijedanja

Sadržaj govora je pripovijest, evokacija prošlosti koju se želi proslaviti. Ta evokacija dovršava se općenito sa željama koje anticipiraju budućnost, kao što je zaželjeti sreću i uspjeh *ad multos annos*. No, da bi pripovijedanje bilo zaista ono što treba biti, tj. vjerna evokacija, potrebno je da proiziđe iz invokacije drugoga kojemu je upućeno. Ne mogu razumijeti ili izreći ono što me doista ne zahvaća. Stanoviti osjećaj je uvjet moje objektivnosti. Ako prošlost koje se prisjećam nije dio mene, kako ću je moći ispriповjediti? I jer na određeni način ta prošlost nije moja proš-

lost (nisam bio rođen ili nisam bio prisutan...), potrebno je da je zadobijem, odnosno, potrebno je da uđem u zajedništvo s onima koji su tu prošlost proživjeli i s kojima dijelim to sjećanje. Obraćajući im se nestaju prepreke razumijevanja. „Njihova“ prošlost biva ponazočena preko „mojega“ govora u „našoj“ sadašnjosti. I kad taj blagdan sjećanja prođe, mi zajedno brodimo prema budućnosti koja nas dijelom iščekuje a dijelom biva sazdana našim rukama. Istinsko pripovijedanje proizlazi iz doticaja. Tko pripovijeda „dotiče“ ono što odjekuje i vrijedi za život i za smrt. To dobro znademo, ali možda obraćamo pozornost samo na ono što je negativno: „Možeš računati na mene. Neću dodirnuti tu temu“. Doticaj govori mnogo više od riječi. Kako ne bismo proizrokovali bol, potrebno je da se ujedinito u zazivu s onima s kojima zajednički dodirujemo život.

Primjer koji nije odveć neobičan može donekle ilustrirati ono što tvrdim. Događa se da nas pravila uljuđenoga ponašanja prinukaju da ustupimo riječ starijem gospodinu, poštenom ali i dosadnom, bogatom sjećanjima na prošla vremena, koji je vazda spreman pripovijedati vlastiti život i vlastite pothvate evocirajući prošlost slavjenika. Odrasli će zbog pristojnosti poslušati preciznu rekonstrukciju događaja i njegovo beskonačno pripovijedanje, ali će mlađi započeti ometati. Smisao pripovijedanja se tada prekida, a ritam remeti. Više nije moguće s lakoćom govoriti o događajima koji su tvorili njegov život niti se oni više mogu odabrati i predstaviti na način da pokažu utemeljenost tog govora. Tu moralno ili amoralno nemaju nikakvu važnost. Vrijedi samo smisljena sveza njegova života koji je poznavao radosne i tragične trenutke.

Pripovijedati znači oblikovati govor koji u isti mah izbjegava izreći sve i ne izmisliti ništa. To znači izdvojiti stvarne događaje koji su imali neku važnost, shvatiti njihove veze, predočiti smisao koji se poklapa sa životom. Pripovijedanje isključuje bilo doslovne odnose između riječi bilo fantaziju. Ono traga za poezijom. Kada se pretjeruje s naglaskom na „onome što se dogodilo“, više se ništa ne kaže, jer se zaboravlja dimenzija govora, kao da tu dimenziju posredništvo govora može izbrisati. Naprotiv, kada pripovijedanje ostane u vezi s doslovnim „stvarnošću“, ništa se ne pripovijeda zato što govor prestaje biti posredništvo i jer drži samoga sebe kao konac pripovijesti. Tada on postaje fantazija, umjesto da bude evokacija ili se pak pretvara u verbalni slijed umjesto da bude Euharistija.

Pripovijedanje i zaziv

Moguće je i drugačije postaviti stvari. Ovdje mislim na cjelokupno pripovijedanje unutar blagdanskoga govora. Može se generalizirati pa reći da svako pripovijedanje kojemu nedostaje blagdansko ozračje to isto zahtijeva i iščekuje. Razdvajanje jedno od drugoga može biti samo umjetno. Na koncu, vazda se pripovijeda nekome i ta usmjerenost prema drugome je ponajbolje jamstvo istine onoga što se kazuje. Promotrimo neke primjere.

Beznačajno pripovijedanje

172

Ponajprije postoje beznačajne pripovijesti koje su nam tako važne da smo ih se priviknuli pripovijedati i slušati. Kad se čovjek navečer vrati kući s posla ispriповjedit će ukratko svojoj ženi ono što se dogodilo tijekom dana i spontano će je upitati: „Kako je prošao tvoj dan?“ Ta je sasvim normalna pojava. No, kad netko šuti, to treba razjasniti, jer bi šutnja mogla značiti umor, neslogu ili neku drugu stvar. Preko usmenog pripovijedanja života, koje je dovelo do sličnoga pitanja i odgovora, muž kazuje samoga sebe svojoj ženi. Pripovijedanje se odvija na temelju prethodno postojećeg zajedništva, koje je također plod saveza sklopljenog u riječi. Pripovijedanje obnavlja ili barem čuva to zajedništvo. Ono što je bitno nisu sadržaji pripovijedanja, nego razmjena riječi kao takvih, moglo bi se reći, izraz zajedništva osoba. Pojediniosti nisu bitne u tom trenutku. Raspravljati o njima značilo bi ne reći ništa.

Snaga događaja

Sam događaj nije lišen svoje snage. Ako beznačajno pripovijedanje zadržava zajedništvo, značajno pripovijedanje ga tvori, osnažuje ili pak pruža nova usmjerenja. Ako mi se dogodi neka prometna nesreća, to je prva stvar koju ću reći prijatelju i on će postati dionik tog događaja. Ta nesreća odsada postoji samo u mojem pripovijedanju. No, ne bi došlo do pripovijedanja bez stvarnoga događaja. Ulogu pripovijedanja je moguće ocijeniti na temelju točnih podataka o tome kako sam izbjegao opasnost. Osjećaji se mogu uvećati u odnosu prema trenutku nesreće, a rekonstrukcija događaja putem govora može postati još stvarnija u odnosu prema trenutku u kojem sam to proživio. Tko sluša može proživjeti ispriповjedeni događaj s većim intenzitetom od onoga koji ga pripovijeda te mu uzvratno tako posredovati snagu i važnost onoga što se dogodilo.

Na isti način je znakovito kako dijete pripovijeda jedan svoj dan tijekom kojega se dobro zabavilo. Kroz pripovijedanje dijete ga proživljava i kuša podijeliti s drugima zahtijevajući da ga se intenzivno sluša. Tako pridobiva potvrdu svojih tvrdnji. Pripovijedanje se vazda događa kao uzajamni poziv. Ono daje mjesta razmjeni riječi te vrši odabir rečenoga među svim događajima prisutnim u neposrednom ili dubljem sjećanju. U jednoj zajednici – bila ona obiteljska, religiozna ili politička – ne postoje li možda događaji „o kojima se ne govori“, u nadi da je šutnja o njima preludij zaborava? Sjećanje i dijalog o tim događajima uništili bi grupu i odveli je na stranputicu. S druge pak strane, nikad se ne pripovijeda bilo što. Dioništvo na određenim tradicijama sastavni je dio inicijacije u grupu. Stoga se one ne kazuju 'drugima' koji ne pripadaju grupi. Iz ovih je primjera vidljivo da se ne radi o nekom višnjem znanju odvojenom od života. Ne postoji neutralnost. Istina ima potrebu smjestiti se u okvir u kojem može biti prihvaćena. Stoga, koliko je događaj bio u sebi značajan, toliko će više njegovo pripovijedanje biti obilježeno povijesnom istinom i toliko će više pogađati ljude u srcu njihove žudnje te ih unositi u zajedništvo i u svetkovanje.

O čemu se govori?

Vratimo se nakratko na sadržaj pripovijedanja. O čemu ljudi pripovijedaju? O kojim događajima govore? Ne kanim kompletno klasificirati sadržaje, nego jednostavno posvijestiti činjenicu naših svakodnevnih razgovora.

Priroda

Mi najčešće govorimo o prirodi, odnosno, ponajviše o atmosferskom vremenu. Kao i sve ono što nam je blisko, taj je govor odraz bogatstva i značenja. Ono je poput priznanja naše stvarne ovisnosti o svijetu. Svaki razgovor pretpostavlja taj ambijent svjetla i sumraka, vode i sunca, koje je svima zajedničko i prema kojima su svi ljudi osjetljivi. Ako se može govoriti i govori samo o tome, to je stoga jer se o drugome želi šutjeti, osim ako promjena meteroloških prilika postane predmetom žustrog raspravljanja za određeno razdoblje, tj. kad se radi o dugoj suši, snijegu ili potresu. Na bilo koji način i na bilo kojoj razini, događa se raspravljanje o vremenu, jer je kozmički temelj sugovornika zajednički. Sunce i voda, zemlja i tijelo, ali i suša, vihori i oluje... sve to sačinjava našu ljudsku povijest.

Trenutci prekida

Na drugom mjestu govorimo o nama samima. Prvo sam naglasio prednost značenja nad beznačajnim. No, kad se pripovijeda obično se ne govori o svakodnevicu, nego o onome što je izvanredno, o onome što je prekinulo naš svakodnevni ritam, naše uobičajene aktivnost, naše napore ali i naše susrete. To se može odnositi na tijelo: pripovijedaju se nesreće i bolesti u perspektivi smrti, smrti koje se bojimo i koju odbacujemo ili pak prihvaćamo. To se može odnositi na prostor: govori se o premještajima, dolascima, odlascima. To se može odnositi i na odnose: pripovijeda se o susretima u znaku zajedništva ili sukoba, o ljubavi i o ratu sa svim posljedicama koje iz njih proizlaze. Pripovijedanje se odnosi i na rad: govori se o nekom otkriću ili izložbi. Sve nabrojeno i još mnogo toga drugoga razlikuje se od neutralnosti svakodnevice, jer prekida monotoniju njezina hoda. Na jedan ili na drugi način, čovjek ili zajednica ljudi treba reagirati, odlučiti, izabrati, jer su postali svjesni nečega, jer su se neki osjećaji pojavili ili su pak nešto odlučili u slobodi.

Pripovijedanje nas potiče da shvatimo događaje koji su djelomično neovisni o nama. Tajanstveni nas trenutci, u kojima volja kao da proizlazi iz sebe same, pozivaju da ne zapadnemo u slijepu logiku. Pripovijedanje uzvraća cjelovitošću smisla koje već zauzima ulogu 'modela'. Ono očituje i čuva sjećanje tako neobične kombinacije imperativa neophodnosti i avanture nepredvidljivosti koja obilježava svaki događaj, te preuzima i razvija njegovu snagu i značenje. No, uočavamo još jednom da pripovijedanje nije moguće bez perspektive zajedništva i dioništva. Njegova objektivna istina ovisi bez sumnje o manjoj ili većoj sposobnosti govornika i slušateljstva da zađe u tajanstvene impulse koji su potaknuli ljude da oblikuju taj događaj. Katkad se kaže da povjesničari pišu „materijalno točnu“ povijest, ali da „nisu razumjeli ništa od te povijesti“! Uistinu, možda i ne postoji jedna interpretacija činjenica, jer su i sami protagonisti sudjelovali na različit, a ponekad i na oprečan način, na tvorbi događaja. Posljednjih desetljeća komemorirali su se razni događaji iz prošlosti. Je li postojao jedinstveni stav u pogledu njihova tumačenja? Jasno je da to nije moguće. Potrebno je sačekati kraj povijesti da bi se shvatila sva istina i sav utjecaj događaja na našu sadašnjost.

Vjera

Ako se osvrnemo na fenomen odgovora ili pak na reakciju slušatelja, u pripovijedanju pronalazimo zahtjev za zajedništvom i udioništvom. Termin „vjera“ ovdje je najprikladniji. On ponajviše podrazumijeva stanovito povjerenje, priznanje velikodušnosti onoga koji želi ispriповјediti ono što se dogodilo i pružiti mogućnost dioništva na onome što on spoznaje. Biti pozvan preobražava se u pozornost. U vjeri postoji također odnos prema sadržaju: ono što mi je ispriповјedeno je istinito, ono se dogodilo, imalo je svoje mjesto i uzrokovalo je niz posljedica koje su mi tijekom govora ukazane. U vjeri sam ne samo u odnosu prema onome tko govori, nego i prema sadržaju onoga što govori. Tada nastaje govor prijanjanja, svojevrsno ponavljanje vlastitog pripovijedanja. Reći „da“, „slažem se“, „amen“, to ne znači ponavljati riječ po riječ, nego se staviti pred istinu drugoga i prihvatiti je kao svoju. I ako iz tog pripovijedanja proizlazi neki konkretni pothvat, on zahtijeva da se u njemu angažiramo. Ako sam se izložio prihvaćajući, slušajući i vjerujući, mogu li se izvući od odgovornosti koja iz toga proizlazi?

Zapravo uvijek postoji ono „sljedeće“. Ako se pripovijeda da bi se stvorilo zajedništvo, slijedi da će iz te komunikacije proizaći „budućnost“. Kad među nama dijelimo sjećanja iz prošlosti koji su nas oblikovala, kad se povjeravamo jedni drugima, ne činimo li to možda zato da izgradimo budućnost u duhu onoga što smo bili i što jesmo? Prizivanje sjećanja ima smisla samo ako je vezano uz anticipaciju i projekciju u budućnost. U suprotnom, to ne bi bilo ništa drugo doli sterilno ponavljanje, nostalgично sjećanje koje nas otuđuje od sadašnjeg života i od svih mogućnosti koje nam taj život nudi. Pripovijedanje sjećanja ishod je naše žudnje i nade.

Što se dakle dogodilo onu večer kad smo se sabrali slaviti srebreni pir? Ponovili smo slijed razmjene koji je označio dugi period kojega slavimo: jedni su bili pozvani na gozbu, drugi su donijeli poklone – razmijenili smo dobra, a zatim smo ih podijelili među sobom. Zajedništvo tijela očitivalo je ponašanje i davanje među osobama: stisak ruke, poljubac, osmjeh i plač... U tom trenutku slavlja, riječ doseže svu prošlost da bi je priznala, odagnala zle misli, a zahvalila za dobro, da bi se uputila prema budućnosti zajedništva. Tu se ne radi o rekonstrukciji zauvijek izgubljenih detalja, niti o uljepšavanju prošlosti. Normalno je da pripovijedanje zaboravlja i šuti. No, ta je šutnja uzajamni

oprost, čišćenje svega onoga što nije bio život. No, kazuje ono po čemu je život, preko poteškoća i radosti, darovan, primljen, povraćen. I zato riječ rastvara vrijeme.

RIJEČ ONKRAJ GRANICA

Smrt

Slavlje godišnjice rastvara vrijeme, jer slavi život. Međutim, nije moguće zaboraviti smrt, smrt dionika slavlja, smrt onih koji su blizu kraja, smrt institucije koja ne bi mogla opstati kao što je postojala u prošlosti, smrt slavljelog događaja čije se sjećanje malo po malo gasi. Zato se postavlja pitanje: je li neophodno suočiti se s nemogućnošću uklanjanja smrti i zadovoljiti se samo s razmjenom zajedništva u ograničenom tijeku života? Postoji li događaj čije se sjećanje ne da izbrisati i zbog kojega neće uzmanjati riječi, hrane i pića i kojega se konačno može uvijek slaviti? I tko bi mogao zazvati taj događaj? Kome treba uputiti zaziv?

Kazivati početke

Dade se spontano pomisliti na „početak“, taj tajanstveni period o kojemu govorimo u množini – „iskoni“ – a koji naprotiv nije množina. Prvotni trenutak je zapravo ono o čemu svi ljudi pripovijedaju, o kojemu sve kulture imaju svoje pripovijesti, a kojega svi registri riječi žude prozboriti. Kad bi se vratili na taj „početak“ ne bi li se došlo do krajnje točke zajedničke svim ljudima, do mjesta iz kojega bi sve ljudi mogli dijeliti sjećanja na sveopće slavlje čovječanstva na svojem istinskom putu i ne bi li se mogla iščekivati „apsolutna budućnost“ u onoj mjeri u kojoj je apsolutan početak?

Strast za iskonom, strast za sobom

„Iskon“ nas u svakom pogledu zanima. Koji god bio put kojim mu se približavamo, on privlači našu pozornost. Neće uzmanjati inteligentnih načina njegove promidžbe koji će zainteresirati i običnog čovjeka. Ne smanjuje se zanimanje za paleontologiju i teorije nastanka čovjeka. Općenito uvijek postoji zanimanje za pokušaje približavanja iskonu svemira kao što to čine astrofizičke discipline. „Povijest vremena“ je enigma čija se tajna još uvijek proučava. Osim Darwinove baštine, Einsteinovih i Max Planckovih teorija, tu je i Schellingova filozofija mitologije kao i fenomenološki pristupi M. Eliade, te strukturalistički pristup

Lévi-Straussa. Već desetljećima pitanje mita nalazi se u središtu pozornosti. Prošireno je shvaćanje njegove uloge i za današnjeg čovjeka. Konačno, obraća se pozornost i na Pismo. Nisu li prve stranice knjige Postanka predmet najbrojnijih analiza?

Unatoč raznolikosti pristupa, sve se to događa kao da čovjeka goni strast da dođe do jednog sveopćeg iskona svega. Kao da svi različiti pristupi i nisu drugo doli raznoliko ruho jedne jedinstvene strasti. Kao da se sjećanje želi uzvinuti na najviši vrh i unatrag u najdalju točku te preobraziti u stanje u kojemu više nema potrebe za sjećanjem, jer sjećanja više nema. Strast za iskonom prethodi i potiče sve korake prema početku.

No, u stvarnosti ta strast nije ništa drugo doli žudnja da budemo ono što jesmo i pomisao oko vlastite budućnosti? Prije negoli netko pomisli na početke svijeta, suočava se s vlastitim počecima i postavlja pitanje o vlastitom rođenju: kako se rađa čovjek, što znači moj dolazak na svijet? Pokušajmo se približiti ovim pitanjima. Što je objekt zapitkivanja? Zapitati se o vlastitim počecima, umjesto živjeti u sadašnjosti, u sjećanju na neposrednu prošlost, čini li nam se dovoljno da oblikujemo stabilnu budućnost? Držimo da je potrebno doći do djetinjstva kako bismo razumjeli i uspješno se suočili s izazovima zrele dobi. Koji je smisao pitanja o prvom trenutku našega života o kojemu ne znamo ništa? To pitanje pretvara se u ispovijest radikalnoga nespokoja. Tko traga za vlastitim počecima priznaje da bez njih ne bi mogao biti. Uputiti se prema izvorištu svojega života preko sjećanja ili preko pitanja znači ukloniti prijeteću krhkost, osigurati „neopterećeno“⁷ ozračje u kojemu je moguće prebivati. To znači zadobiti vlastito ime, biti potomak jednog muža i jedne žene, biti jedinstven. „Mihael, sin Petrov“, član obitelji – odatle se pruža njegov odnos sa svim ljudima i sa svijetom. Tko može izgraditi budućnost, a da nema vlastitu prošlost?

Odgovor u liku pripovijedanja

Ako o trenutku našega rođenja ne znamo ništa, niti ga se možemo sjećati, niti imati bilo kakvo iskustvo, postavlja se pitanje odakle proizlazi odgovor na pitanje o našem početku? Odgovor se pruža samo u liku pripovijedanja. Netko drugi mi treba reći tko me je rodio i gdje sam rođen. Tako mi biva pružena mogućnost povjerenja u ispriповijedano što u svakom slučaju ne

⁷ Usp. J. P. Sartre, *La Nausée*, Paris, 1938, 164.

mogu provjeriti. No, tjeskoba moje krhkosti ne umanjuje se zahvaljujući nekome tko je bio sposoban preobraziti je u nadmenu sigurnost, kao da sam tu zahvaljujući samome sebi, kao da sam sam od sebe rođen, rođen iz vlastitog bitka i iz vlastite sigurnosti. Ta tjeskoba ne nestaje, nego biva nadiđena u trenutku kada se pojavi povjerenje u ispriповijedanu istinu o mojem rođenju. Prihvaćam nazivati ocem onoga tko me priznaje za svoga sina. Tako prihvaćam biti ovisan o mojim počecima i ograničen u mojem bitku. No, nadilazim te granice smještajući se u jedan rod i u jedan prostor. Tako osiguravam ono što sam sebi ne mogu objasniti: istinu o mojoj konkretnoj i tajanstvenoj naravi oslobođenoj darivanjem života, imenom koji mi je dano.⁸

U stvarnosti, pripovijedanje o mojem rođenju ograničava se na otkriće onoga što ćutim u otajstvu mojega imena. Na to sam upozorio na početku ovoga poglavlja: imam svoje ime samo kada mi ono biva dano. I kad imam vlastito ime mogu biti nazvan. Pierre Jakez-Hélias podsjetio je na bretansku dosjetku: „Što je ono što vam pripada i što je vaše, a što vam ne služi, već služi drugima?“ Radi se o imenu, koje nije dano i preko kojega sam na raspolaganju drugima. Kod Lévinasa pronalazimo definiciju čovjeka u perspektivi odgovornosti. Odgovoriti znači biti; vjerovati znači egzistirati. Radost rođendana je stoga znak tog prihvaćanja, blagdan koji me integrira u moj rod i u moj životni prostor zahvaljujući sjećanju na moje rođenje koje se ponazočuje u pripovijesti mojih početaka kao i u mojem imenu. To je također slavlje moje nade, otvorenost prema vremenu koje hita naprijed.

Riječ iskona

Opće pitanje o iskonu pruža posljednje i definitivno pitanje o rođenju. Ja sam „Mihael, sin Petrov“ – tko je Petar? Otac nije više apsolutna odrednica sina i sinovstvo se predstavlja još uvi-

⁸ Ova su razmišljanja u biti vrlo jednostavna. Ona su istom povezana s velikim pitanjima o tjeskobi. Podsjetimo se na Kierkegaarda i na njegov pojam tjeskobe kao preegzistentnog uvjeta pada ili pak na Heideggera obzirom na njegovo mišljenje povratka iskonskoga koje ostaje prisutno i sakrito. Iskonsko nikada ne može biti nadiđeno, jer se ono uvijek nalazi u pozadini. Kad dijete traži oca, osjeća da očeva sjena počiva u njegovoj unutrašnjosti. Ako ne može povjerovati u pripovijest o vlastitom početku, nedostaje mu bitan temelj za ravnotežu njegova govora i djelovanja. Želim naglasiti sljedeće: rasplet tjeskobe ne može proizaći iz umnog napora čovjeka u tjeskobi, nego iz pripovijedanja i iz povjerenja kojima prijanja. Sv. Toma Akvinski govorio nešto slično: „Ako bi čovjek vjerovao samo onome što spoznaje, nemoguć bi bio njegov život u ovom svijetu: *kako bi mogao živjeti a da ne vjeruje nikome? Ne bi mogao vjerovati niti to da je njegov otac stvarno otac?*“ (*Symbolum Apostolorum*, cap. I).

jek odveć djelomično kao i rizik njegova prihvaćanja. Sin je ujedno i brat, a brat je i rođak. Postoje kolateralni odnosi. No, dokle oni idu? Postoje potomci. Ali do kada? Postoje prijatelji, kolege, prijateljska i neprijateljska udruživanja. Sav individualni život je umrežen u odnose sve do na kraj zemlje. Pripovijesti koje se odnose na mene i na moju zajednicu su samo mali dio onoga što čovječanstvo pripovijeda. Sveopće sjećanje čovječanstva pravi je obzor svakog osobnog i kolektivnog sjećanja.

Ako je situacija takva, je li moguće živjeti i umirati, razvijati se u dijelu ovoga ljudskoga prostora, a da se ne začuje riječ o Početku i možda o Kraju, o svijetu i o granicama svemira? Je li potrebno doći do beskonačnoga ili se pak zadržati među fragmentima povijesti i, kad se radi o budućnosti, je li se potrebno zaokupiti samo na kratki period života, a zaboraviti apsolutno?

Činjenica da danas postoje pokušaji znanstvenog proučavanja početaka na temelju onoga što nazivamo „utopije kraja“, te činjenica da se u drugim kulturama mitske predodžbe zanimaju o pitanju početaka, upućuje na istinu da se čovjek ne može zadovoljiti s djelomičnim sjećanjem i ograničenim predviđanjima. Moguće je upitati se odgovaraju li znanost i mit stvarno na pri-tajeno pitanje o početku i kraju. Jesu li zapravo u stanju kazati čovjeku tko mu je dao ime i komu bi trebao odgovoriti?

Znanstveno pripovijedanje

Znanstveni govor je u stvarnosti antropocentričan. Pitanje o početku izriče neoblikovano možda nesvjesno uvjerenje da svaki čovjek nije središte. Suvremena znanost je zapravo premjestila, ali ne i uklonila antropocentrizam. Istina je da je Zemlja samo jedan jednostavan planet prosječne veličine koji se okreće oko Sunca. No, preostaje činjenica da u tom svijetu čovjek otkriva mnoge druge svjetove i da niti jedan od njih nije u mogućnosti udomiti život, a još manje duh. Pretpostavka da postoje drugi svjetovi i da na njima eventualno postoji život ne mijenja sadašnju svijest ljudi da do određene granice razumiju svemir i da njime ovladaju. Istina je da čovjek nije prvo živo biće niti prva životinja na ovom svijetu, ali u svakom slučaju potrebno je reći da su sve teorije evolucije *volens nolens* antropocentrične teorije. One pretpostavljaju da je pravac života išao prema ostvarenju čovjeka i stoga evoluciju valja misliti u odnosu prema nama.

Promjene u viđenju svijeta koje je uveo Kopernik i Darwin ne otklanjaju temu čovjeka. I ako nije središte, čovjek je barem

odredišna točka stvarnosti. U tom smislu, znanosti zaostaju unutar antropološkog kruga i ne odgovaraju na bitno pitanje o onome „drugdje“ u čijim se visinama i nizinama čovjek mogao smjestiti. Znak tog neuspjeha je činjenica da u znanstvenom pripovijedanju nema mjesta bilo kojem slavlju. Paleontolog će proslaviti rođendan svojih sinova, ali neće nikada pomisliti da bi mogao promicati „rođendan čovječanstva“, kao što astrofizičar ne uspijeva misliti Big Bang i svaki drugi izraz „apsolutnoga početka“ u liku blagdana i slavlja. I kad se radi o kraju, on se prezentira kao nešto vrlo loše, bilo kao apsolutno zaleđenje zemlje ili pak kao „crna rupa“. Na toj razini znanosti sve se događa „kao u početku“ i nema nikoga tko bi dao ime onome tko se rađa i „na koncu“ sve nestaje.

Slična razlika između slavlja tajne individualnoga rođenja, tako značajnoga za život obitelji ili pak naroda, i kolektivne šutnje o tajni iskona dovoljan je pokazatelj nedostatnosti znanstvenoga objašnjenja antropocentričnoga tipa. To tumačenje zasigurno nije beznačajno, ali ono se neophodno upisuje u šire razmjere. Tu se vraćamo na ono što smo već prije rekli: u onome što se odnosi na pripovijest i na povijest, znanstveni se govor upisuje unutar širega i većega govora. No, gdje je moguće pronaći tu vrstu govora, gdje je moguće čuti pravu pripovijest o temeljima naše zbilje?

Mitsko pripovijedanje

Mitski govor, naprotiv, opširno govori o počecima prikazanim kao rođenje i to čini unutar liturgijskog ozračja koje u istom mahu komemorira ustoličenje kralja (čovjek), povratak nove Godine (vrijeme) i pojavak Svijeta (prostor). Mit dakle pripovijeda povijest, više ili manje fantastičnu povijest o počecima zemlje i onoga što je ispunjava, kao i o čovjeku koji na toj zemlji pronalazi svoje boravište. Međutim, pripovijest te povijesti je nostalgična. Mit vodi računa o iskonu zla i smrti isto toliko koliko govori o nastanku svijeta i čovjeka. O potonjima on možda govori još više. Mit više govori o nastanku smrti negoli o nastanku života. Ono čemu mit ide jest nastanak čovjeka u znaku smrti, ali i povratak u ono vrijeme i u onaj prostor – nepoznati, ali zamišljeni i željeni – u kojima je kraljevalo blaženstvo i besmrtnost. To je upravo ono što blagdani u skladu s mitovima evociraju i žele rekonstruirati, osim ako nisu pogrebna slavlja onih zauvijek izgubljenih svetih vremena ili pak slavlja umrlih heroja koji se više nikada neće vratiti.

Na isti način mit uvodi sadašnje ljude u zatvorenu mrežu zakona obreda i socijalnoga ponašanja koji je bitno regresivan. Oni definiraju kolektivna ponašanja i određuju posredništvo između svijeta početaka i sadašnjeg svijeta iz kojega valja izgnati smrt. Mit početaka osuđuje svako otvaranje i inovaciju. Dakle, nije to mit rođenja, iako pripovijeda povijest nastanka prirode i života. To je radije mit koji prethodi rođenju i iska zahvatiti one ljude koji su sada s onu stranu smrti. Tako, preuzimajući formulacije Mircea Eliade, istinski mit početaka ne može se smjestiti *in illo tempore* i *in pulchra deserta insula*⁹ kojim mitska pripovijest tvori idealni svijet, bez bilo kakve napetosti i bez bilo kakve budućnosti prema kojemu naša aktualna situacija ne bi bila ništa drugo nego degradacija.

Riječ i blagdan Stvaranja

Ako znanstveno tumačenje i mitska pripovijest stvarno ne odgovaraju na problem iskona, što će nam pružiti odgovor? Očito je da čovjek pripovijeda o vlastitim počecima i to čini također čitavo čovječanstvo. Već prije sam rekao: kad se radi o rođenju ili o smrti, ne postoji mogućnost sjećanja ili pak anticipacija tog događaja. Potrebna je riječ koja proizlazi iz tradicije i kojom blagdan potvrđuje istinu: rođen sam i to mogu kazati jer sam primio ime kojega nosim i slavim. Zar pitanje iskona nije kao pitanje *posljednjeg imena*? To nije ime dano nekom čovjeku od drugog čovjeka, jer ono čuva vazda stanovitu izvanjskost, nego je to ime koje zahvaća svakog čovjeka u srcu njegova čovještva, u jedincatosti na kojem počivaju svi znakovi i koje doseže čitav ljudski rod. Kad mi moj otac kazuje (u Lévinasovom smislu po kojemu je svaka riječ pouka) o mojemu rođenju i kad mi svaki čovjek kaže da ću umrijeti, ako mogu govoriti o mojemu rođenju i smrti samo u prihvaćenom povjerenju spram tih temeljnih tradicija koji se odnose na mene, tko je onaj koji može obznaniti čovjeku njegovo prvotno rođenje i kad se radi o smrti, u koga se može pouzdati? Ne radi li se o onome tko je stvorio čovjeka i čitav svijet? Koji govor može ispriopovijediti početak i kraj? Može li to biti zahvala za dar života, za nadu jaču od smrti?

Istu stvar možemo reći spram drugog vida pripovijedanja: tko kazuje čovjeku njegov iskon? Kome može izreći svoju nadu

⁹ Usp. M. Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1969., 37-58. (tal. izd. *Miti, sogni e misteri*, Milano, Rusconi, 1990.).

za budućnost? Tko je sugovornik njegova pripovijedanja, ako je pripovijedanje dijalog među živima? Bez sumnje, u izvjesnoj mjeri je moguće govoriti o početku i kraju. Može se dogoditi i uzajamna razmjena mišljenja o tajni sudbine. No, čovjek ne može biti prikladan slušatelj pripovijesti čitavoga čovječanstva i čitavoga svijeta. Kako bi mogao čuti i prihvatiti takvo pripovijedanje koje ga u potpunosti nadilazi? U mjeri po kojoj se radi o početku i dovršetku ovoga svijeta, jedini preko kojega ti događaji mogu biti izrečeni i posredovani je Onaj po kojemu je nastao ovaj svijet i po kojem će on biti dovršen, Onaj čija se osoba i stvarnost izražava putem djela stvaranja i dovršenja, a kojega kušamo evocirati i izreći. Drugim riječima, to znači da je vlastito mjesto evokacije početka i kraja vjerski blagdan. U njemu pripovijest zadobiva svoju posljednju dimenziju, jer je to pripovijest upućena nekome – slavlje Boga stvoritelja u čijem se okrilju razlaže pripovijest stvaranja. To je također priznanje Boga kao spasitelja. Suprotno mitskoj pripovijesti koja onemogućuje iskon bitka i zla te traga za nemogućom čistoćom povijesti, blagdan stvarno oslobađa da bi evocirao vrijeme, izrekao i zacijelio ranu te bez zadržke otvorio put prema onom koncu koji u nama budi žudnju.

Iz tog kuta gledišta, Bog ne intervenira poput nekog „uzroka“ bez kojega ne bi postojalo ništa niti bi išta moglo dalje postojati. Bog je i to, ali kad bismo na njega gledali samo s te točke gledišta to bi značilo svesti ga na polazišnu točku dotične pripovijesti i uklopiti ga kao „element pripovijesti“. U stvarnosti Bog je sugovornik pripovjedača. Bog je onaj kome se ljudi obraćaju kada se radi o stvaranju i o spasenju, jer samo on može odgovoriti na to pripovijedanje. S druge pak strane, ne bismo mogli ništa ispričovjediti da nam Bog nije dao ime, što znači egzistenciju i povijest preko kojih mu se možemo obratiti. Ako je istina da bit pripovijedanja podrazumijeva zaziv, egzistenciju u zazivu, onda on sam, Bog koji je stvorio Nebo i Zemlju, kao i ljude koji je obitavaju, Bog koji se obratio čovjeku riječju saveza, može biti zazvan u duhu uzdarja i zajedništva. Povjesničari religija tvrde da se u mitskim pripovijestima Bog nikada ne pojavljuje kao jedan Bog i kao Bog stvoritelj. To je radije *Deus otiosus*.¹⁰ Da bi se osigurala zaštita i utjecaj, obraća se bogovima i demonima, duhovima svih vrsta. Mit i slavlje ne ustanovljuju govor između bogova

¹⁰ Usp. M. Eliade, *Historie des religions*, Paris, 1949, 53. (tal. izd. *Trattato di storia delle religioni*, Torino, Bollati Boringhieri, 1976.) Na dubljoj razini ovdje bi se dalo govoriti o grčkoj i o kršćanskoj mistici, o *nepoznatom Bogu*.

i ljudi. Sveti Augustin je na to upozorio u *Gradu Božjem*.¹¹ To nam zapažanje može pomoći kako bismo uočili „pravu vjeru“, onu koja sluša Boga koji govori (no, kada i gdje govori?), onu koja pruža odgovor u blagdanu i u zahvali za početak i za kraj, za Savez i za obećanje (no, kada se slavi taj blagdan i tko ga slavi?).

Ep istinskih početaka

Nije li sve ono o čemu je bila riječ zapravo tvrdnja da je pripovijedanje zaziv? Kada ono dotakne posljednje granice govora, budući da se radi o početku, zaziv postaje odgovor i zahvala. Nisam u mogućnosti doći do mojih početaka, a da ne prihvatim dar imena što znači reći „Oče moj“. Čovječanstvo ne može doći do svojih početaka, a da se ne obrati onome od kojega sve proizlazi i da se ne otkrije u darovanosti riječi Onoga koji čovjeku daje ime, što znači reći „Oče naš“. To pak bez sumnje znači prihvatiti stanje naše konačnosti i na određeni način dopustiti da smrt postane dio našega pogleda na svijet (kasnije će biti potrebno progovoriti i o smrti: tom riječju označavamo vrlo različite, ali sve podjednako nepodnošljive stvarnosti). No, prihvatiti da budemo ono što jesmo znači li otvarati naš govor prema onostranosti i otvarati svoje biće prema životu?

Unutar zaziva upućenog Bogu, pripovijedanje iskona nije u potpunosti istovjetno niti potpuno različito od naših drugih pripovijesti. Nije potpuno izdvojeno, budući da se iskonski događaj kroz njih priopćava. Kad se ne bi ničim poklapao sa sadašnjim životom, ne bi mogao odgovoriti niti na njegova osnovna pitanja. S druge pak strane, nije u potpunosti istovjetno s našim pripovijedanjima, budući da kazuje „apsolutni početak“, „prvi trenutak“ i „posljednji trenutak“, koji imaju poseban položaj bilo u vremenu bilo u jeziku. To dobro uočavamo kada sagledamo mogućnosti naše riječi. Zapravo, je li uopće moguće izreći početak i dade li se misliti na kraj, tj. ono prema čemu ide budućnost započeta u trenutku nastanka svijeta i čovjeka? Naš je jezik potpuno prikladan za ono što jesmo. Vezan je uz prostor i vrijeme, ponajviše kada se radi o pripovijedanju. Govoreći o početku i kraju, kušamo izreći ono što jednim dijelom izmiče vremenu. Je li možda moguće izreći onaj početak prije kojega nije bilo „ništa“; je li moguće kazati apsolutni, a ne relativni početak? I kako je

¹¹ Knjige IX i X.

moguće govoriti o kraju koji nije ispunjen događajima sličnim onima koji su im prethodili? Jesmo li u stanju izreći apsolutni, a ne vremeniti početak i kraj?

Primjerice, kako možemo ustanoviti trenutak u kojemu s pojavkom čovjeka i priroda zadobiva duhovnu kvalitetu? Da bismo taj trenutak dosegli, bilo bi potrebno reći kako je prije tog događaja postajala priroda bez duha. Isto tako, ako bismo željeli izraziti iskon svemira jednom tvrdnjom kao što je - „svemir je započeo prvotnom eksplozijom“ – naš se jezik nalazi na granici bez-smisla i u svakom slučaju ne kazuje ono što bismo mi željeli reći. Zapravo, on ukazuje na početak polazeći od stvorenja (primitivni atom), a ne od stvoritelja i pretpostavlja da u tom vremenskom slijedu nema stvoritelja. Jezik kuša doći do nulte točke, koju ne može izreći osim ako ne prizna da je to u stvarnosti „prva točka“. Međutim, nulta točka je prva u slijedu koji se ne da opisati unutar sebe samoga. Tu razumijevanje zastaje. Potrebno je stoga zaključiti da se jezik trudi izreći početak prirode i kulture, ali to ne uspijeva, jer i on sam iz tih izvora proistječe.

Sve je to istinito, ali što reći o koncu? Je li nam tu potreban poetski jezik? Niti znanost, niti logika, pa ni čista imaginacija to ne uspijevaju. Može li nam čin hvale pružiti drugi jezik za izreći taj neuništvi temelj? Liturgijska poezija pojavljuje se poput izvornog jezika u kojem zbori riječ iz koje nastaje povijest.

Možda se pitanje iskona preobrazilo u pitanje Riječi Božje? Na koji način Bog kazuje naš iskon i naš kraj? Gdje možemo čuti tu riječ? Gdje prijanjamo onome koji nam daje biti na isti način na koji prijanjamo vlastitom imenu koje očituje naše dostojanstvo? I kada se radi o čitavom čovječanstvu i o svim svjetovima, tko može prihvatiti za njih tu Riječ Božju i ime sviju izreći mu hvalu? Držim da se na ovom mjestu trebamo vratiti Euharistiji: ona se očituje kao hrana i kao piće spasenja samo unutar apsolutno jedinstvenoga govora. To je molitva koju Isus Krist upućuje Bogu u naše ime i u kojoj pripovijedanje otjelovljuje sjećanje na božanski Savez i na stvaranje koji nam omogućuju biti. Toj riječi ćemo posvetiti sljedeća dva poglavlja: proučit ćemo ponajviše razvoj tog jedinstvenog govora, a zatim ćemo se vratiti na one događaje koje Euharistija pripovijeda unutar molitve upućene Bogu. Konačno, u posljednjem poglavlju moći ćemo se vratiti na temu hrane darovane u tom blagdanu. (Nastavlja se.)

Preveo: Ivica Žižić